

Umut Başar

YUNUS EMRE ENSİTİTÜS-KABİL

YOK OLMA TEHLİKESİ KARŞISINDA HALAÇ TÜRKÇESİ VE ALİ ASGAR CEMRÂSÎ'NİN ÇALIŞMALARI

**KHALAJ LANGUAGE IN DANGER OF EXTINCTION AND THE
EFFORTS OF ALİ ASGAR CEMRASİ**

Özet

Halaç Türkçesi Orta İran'da hem resmî olarak hem de bölge halkı tarafından 'Halacistan' diye adlandırılan Aştiyân, Ferâhân, Tefreş ve Kum şehirlerinin bir kısmında yaklaşık 60 köyde, orta ve üzeri yaş grubu tarafından konuşulan bir dildir. Halaç Türkçesinin aktif konuşur sayısının hâlihazırda bu köylerde yaşayanlar olduğu dikkate alındığında, her ne kadar kaynaklarda 42 000 kadar Halaç Türkçesi konuşuru zikredilse de aktif konuşurun 25 000 kadar olduğu ve bu sayının da günden güne azaldığı ileri sürülebilir. Özellikle yazılı edebiyattan mahrum olan Halaç Türkçesinin gelecek 50 yıl içerisinde tamamen sessizliğe gömülmesi muhtemeldir. Bu nedenle yok olma tehlikesine maruz Halaç dili ve kültürünü koruyup yaşatmak amacıyla 14 yıldan beri Halaç Türklerinden Ali Asgar Cemrâsî tarafından çaba sarf edilmektedir. Cemrâsî gerek İran'da yapmış olduğu çalışmalar ve gerekse İran dışında katıldığı akademik toplantılar yoluyla Türkoloji camiasının dikkatini Türkçenin arkaik özelliklerini gösteren bu dilin üzerine çekmeye çalışmaktadır. Bir yandan Halaç çocukları ve gençleri için Halaç Türkçesiyle hikâyeler ortaya koymaya çalışan Cemrâsî diğer yandan ise Halaç Türkçesinin ilk edebî eserlerini kaleme almaya çalışmaktadır. Bunların yanında Halaç dili ve kültürü üzerine araştırma ve incelemelerde de bulunan yazar, aynı zamanda radyo programları ile çeşitli konferans ve seminerlere katılarak dergi ve gazetelere röportaj vererek sosyal medya üzerinden Halaç Türkçesine ait edebî metinler paylaşarak Halaç Türkçesini yaşatmaya gayret etmektedir. Bu çalışmada, Halaç Türkçesinin günümüzdeki durumu hakkında bilgi verildikten sonra Ali Asgar Cemrâsî'nin Halaç Türkçesine yönelik çalışmaları Türkoloji camiasına tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halaç Türkçesi, İran, Ali Asgar Cemrâsî

Abstract

Khalaj Turkish is a language which is spoken by the middle – aged and over people in nearly 60 villages in Aştiyan, Ferahan, Tefreş and Kum cities in the region called Khalajistan of the middle Persia. When it is noted that the number of people who are actively speaking Khalaj Turkish consists of those who already live in these villages, it is claimed that the number of those who are actively speaking this language is 25 000 and also this number is decreasing day by day though some resources have asserted that there are 42 000 people speaking Khalaj Turkish. It is likely that Khalaj Turkish, which is especially deprived of written literature, will completely disappear in the next 50 years. Therefore, Ali Asgar Cemrasi, a Khalaj Turkish person, has been making an effort for 14 years in order to maintain Khalaj culture and language which is in danger of extinction. Cemrasi has been trying to draw the attention of Turcology Community into this language, which shows the archaic features of Turkish, by means of both his studies in Persia and the academic meetings outside Persia that he participated. As Cemrasi is trying to create stories in Khalaj Turkish for Khalaj children and young people, at the same time he is trying to write the first literary works of this language. In addition, Cemrasi, who does research and analysis on Khalaj language and culture, is making a lot of endeavour to sustain and keep Khalaj Turkish alive by participating in radio programs, various conferences and seminars, by giving interviews to magazines and newspapers and by sharing Khalaj literary works on social media. This study aims to give information the current situation of Khalaj Turkish nowadays and to introduce the studies of Ali Asgar Cemrasi towards Khalaj Turkish into Turcology Community.

Key Words: Khalaj Turkish, Iran, Ali Asgar Cemrâsî

Giriş

Halaçlardan gerek Oğuz Kağan Destanı gibi millî-menkıbevi metinlerde ve gerekse Fars ve Arap kaynaklarında bahsedildiği görülmektedir. “Türkler arasında Kalaç diye anılan Halaçlar. IX. yüzyıldan itibaren İslam coğrafyacıları ve tarihçilerinin eserlerinde “Halac” (Hılc الخلاج), “Halaciyye” (Hılcıyye الخجییه) imlası ile kaydedilmektedir. Kaşgarlı Mahmud, Kabile hakkında bilgi verirken Yirmi İkiler’in onlara Türkçe “aç kal” anlamında Kal-Aç dediklerini ve sonradan bunun Halaç’a döndüğünü söyler (Divânü lugatit-Türk Tercümesi, III, 415).” (Konukçu, 1997: 228). Ayrıca İran tarihçilerinden “Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî, İslam’ın birinci yüzyılında Halaçların Balasagun, Pençkent (Beşbalık) ve Amuderya (Ceyhun) ile Sened (Seyhun) nehirleri arasında yaşadıklarını belirtmektedir.” (Cemrâsî, 2017: 60). Bu Türk boyunun Moğol istilasının akabinde, günümüz İran topraklarına gelmeye başlamasıyla ilgili olarak Köprülü (1948) XIV. asırdan başlayarak bazı Halaç zümrelerinin Orta ve Batı İran’a, Kuzey Azerbaycan’a ve hatta Anadolu’ya gelip yerleştiklerini belirtmektedir. Ayrıca bu doğrultuda Vörös de (2002: 666) Halaç Türkçesi konuşan nüfusun Orta İran’a muhtemelen Moğol saldırılarından kurtulmak gayesiyle göç ettiğini iddia etmektedir.

Günümüzde İran’ın orta kesimlerinde, Tahran’ın 200 kilometre kadar güneybatısında Sultanabad ile Save (Hamadan ile Kom arası) arasındaki bölgede yaşayan (Ölmez, 1995: 15) Halaçlar ise yaklaşık 600 yıl önce İran’a yerleşen ilk Halaç boylarının torunlarıdır. Halaçların yaklaşık 60 köy olarak yaşadığı bölge ‘Halacistan’ olarak adlandırılmakta olup Halaç Türkleri İslam dininin Şia mezhebine mensupturlar. (Cemrâsî, 2012: 158). Halaçların toplam nüfusuna ilişkin net bir sayı vermek zor olsa da Tulu (2012), 2000 yılı nüfus sayımına göre Halaç Türkçenin 42 107 konuşuru olduğunu, bir kısım Halaçların Azerbaycan Türkçesi veya Farsça konuşmakta olduğunu, Güney İran’da da Kaşkayların

arasında Halaçların yaşadığını fakat bunların artık Kaşkayların arasında asimile olduklarını yazmaktadır. Ayrıca Halaçların nüfusuna ilişkin olarak Koca Sarı (2016: 233) tarafından yapılan bir araştırmada çevrimiçi bir kaynak referans verilerek 42 100 sayısı zikredilmiştir. Ayrıca gene aynı çalışmadaki (2016: 283) 'Tehlikedeki Türk Dillerinin Tehlike Durumlarına İlişkin Tabloda' Halaç Türkçesi kritik seviyede tehlikede olarak gösterilmektedir.

Irak ve Afganistan'da da çeşitli Halaç gruplarının veya Halaçların torunlarının bulunduğu ileri sürmek de mümkündür. Nitekim günümüzde Afganistan sınırları

içerisinde bulunan Kandahâr'da Halaçların yaşamış olduğu Esin (1972) tarafından belirtilmiştir.

Çeşitli sebepler ile konuşur sayısı azalıp konuşulduğu coğrafya daralan diller, dil bilim literatüründe 'Tehlikedeki Diller' olarak isimlendirmekte ve söz konusu dillerin yok olma tehlikesine maruz kalmasında siyasi, kültürel, coğrafi ve baskın dil gibi unsurlar etkili olabilmektedir. "Bugün Doğu, Orta, Kuzey ve Batı Asya'da ve Doğu Avrupa'da konuşulmakta olan Türk dillerinin ve lehçelerinin birçoğu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Dillerini yitiren toplumlar kendilerine özgü olan, başkalarında benzeri olmayan kültürlerini, tinsel yaşamlarını da yitirip zamanla çevreleri içinde erirler. Eğer bir dilin herhangi bir ağızını konuşan kimse kalmadıysa ve yazılı ya da sesli olarak hiç kayıt altına alınmadıysa, geleceğe taşınacak bir şey olmayacaktır." (Erdal, 2012: 21). Türkçenin birden çok varyantını coğrafyasında barındırması bakımından dikkate değer bir bölge olan İran'da, Halaç Türkçesinin ciddi şekilde ortadan kalkma/ölme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu ileri sürülebilir. Nitekim bu doğrultuda Bosnalı (2010: 68) da "kendine ait bir alfabesi, yazı dili, edebiyatı ve öğretimi bulunmayan, dolayısıyla kullanım ve işlevleri oldukça kısıtlı olan bu dilin konuşur sayısının her geçen gün azalmakta olduğunu bilindiğini (Bosnalı 2009)" belirtmiştir.

"Dil ölümü; çok yaygın ve basit tanımıyla, çeşitli nedenlerle herhangi bir dilin kullanım alanlarının daralması, iletişim işlevlerinin giderek sınırlanması ve sonuçta o dili konuşan ve/veya anlayanların kalmaması nedeniyle bütünüyle ortadan kalkmasıdır. Başka bir ifadeyle, konuşurların genellikle kuşaklar boyu devam eden süreçte kendi dillerini terk ederek bütünüyle başka bir dilin konuşuru hâline gelmeleridir. Belirli bir süre can çekiştikten sonra (İng. moribund language) son konuşuru da ölen, konuşuru kalmayan dile ise 'ölü dil' adı verilir (Crystal 2000: 1)." (Bosnalı vd. 2016: 16). Henüz ölümü gerçekleşmeyen Halaç Türkçesi, gerek konuşur sayısının günden güne azalması ve gerekse Halaç gençlerinin ana dilini terk ederek baskın dil Farsçaya eğilim göstermesi bakımından gelecek 50 yıllık süreç içerisinde ortadan kalkma riskiyle karşı karşıyadır.

1. Halaç Türkçesinin Günümüzdeki Durumu

1968-1972 yılları arasında Halacistan olarak adlandırılan bölgede Alman Türkolog Gerhard Doerfer tarafından o zamana değin bilinmeyen ve Türkçenin eskicil özelliklerini gösteren Halaçça keşfedilmiştir (Doerfer, 1992: 264). "Birçok dilsel özellikleri nedeniyle, Türk dilleri arasında özgün bir yere sahip olan Halaçça, Türkoloji içinde büyük bir önem taşır. Ancak içinde bulunduğu toplum-dilsel durum pek parlak görünmemekte ve geleceği hakkında hiçbir olumlu değerlendirme

yapılmamaktadır.” (Bosnalı, 2012: 45). Dolayısıyla açık bir şekilde Halaç Türkçesinin önümüzdeki 50 yıl içerisinde tamamen sessizliğe gömülmesi söz konusudur.

Altay dillerinden Argu kolunun yaşayan tek kolu olması bakımından Halaç Türkçesi oldukça önemlidir. Ancak Türkçenin bu önemli kolu üzerinde yeteri kadar araştırmanın yapıldığını söylemek ise oldukça zordur. İran'ın Aştiyân, Ferâhân, Tefreş şehirlerinde 29 ve Kum şehrinde ise 31 Halaç köyü bulunmaktadır. Bu köylerinin toplam nüfusunun ise 25 000 kadar olabileceği ileri sürülebilir. (Cemrâsî, 2016: 61). Günümüzde fiilî olarak Halaç Türkçesini konuşanlar, işte bu köylerde meskûn olan orta yaş ve üzeri, ağırlıklı olarak da ilkokul ve lise seviyesine kadar eğitim almış, tarım ve hayvancılıkla geçimi sağlamakta olan Halaç Türkleridir. Büyük şehirlerde ikamet eden Halaç gençleri ise ana dillerini kullanmamakta ve evlendiklerinde de çocuklarına öğretmemektedir. Dolayısıyla Halaç Türkçesinin, Halaç Türkleri arasında cazibesini yitirdiği yapmış olduğumuz gözlemler sonucunda anlaşılmıştır.

Cemrâsî'nin (2016: 61) aktardığına göre “Otuz yıl önce, Kum ve Merkezî Eyaletlerde Halaççanın konuşurları, 60 köye dağılmış durumdaydı ve bu köylerin çoğu sakini, günlük hayatta Halaçça konuşmaktaydı ancak günümüzde, Halaç bölgelerinde Halaççanın konuşur sayısı azalarak 60 köyden 35-40 köye düşmüştür. Bu durum Halaççaya ilgi duyanların ve Halaçça konuşanların sayısının gün geçtikçe azaldığını ve Farsçanın, Halaççanın yerini aldığına işaret etmektedir.” Gelecek 20 yıl da özellikle teknoloji ve bilişim alanındaki ilerlemelerin sosyo-ekonomik hayatta yaptığı değişikliklerin artmasıyla, yukarıda zikredilen Halaç Türkçesi konuşan köy sayısının daha da hızlı bir şekilde azalacağını iddia etmek mümkündür.

Yerel dillerin kullanımının pek çok nedenle azalıyor oluşu ve hâkim dile yönelik kuşkusuz çok dilli bir ülke olarak nitelendirilebilecek İran'da da görülmektedir. Sungur, Horasan ve Halaç Türkçesi'nin resmî dil olan Farsça karşısında gerilemesi Azerbaycan, Kaşkay ve Türkmen Türkçesinin gerilemesinden daha tehlikelidir. Çünkü Azerbaycan, Türkmen ve Kaşkay Türkçesi ile ilgili geçmişten günümüze İran'da hem derleme ve gramercilik çalışmaları yapılarak edebî eser üretildiğinden hem de ilgili Türkçe varyantlarının konuşur sayılarının yüksek olmasından dolayı yok olma tehlikesi söz konusu değildir. Ancak Halaç Türkçesi için aynı durumdan bahsedilemez. Doerfer (1969: 6) Halaçların kendilerine özgü edebiyatlarının ve özellikle yazılı edebiyatlarının olmadığını belirtmektedir. Her ne kadar günümüzde özellikle Ali Asgar Cemrâsî tarafından Halaç Türkçesi ile edebî eserler verilmeye çalışılsa da bu gayretin yetersiz olduğu bir gerçektir. Halaç Türkçesinde eğitim verilmiyor oluşu, bu dille musiki icra edilmemesi, gazete-dergi-bülten gibi yayınların yapılmaması, Halaç Türkçesinin yeteri kadar kayıt altına alınmamış olmaması vb. nedenler Halaç Türkçesini resmî veya saygın dil karşısında tehlikeye sokmaktadır.

Ayrıca İran'da henüz Halaç dili ve kültürünü koruyacak herhangi bir enstitü veya derneğin kurulamamış olması bu dilin yaşatılmasına ilişkin yapılan çalışmaların bireysel çabalar düzeyinde kalmasına sebebiyet vermektedir. İran'daki diğer Türk soylu gruplar tarafından birçok kültür müessesesi kurularak şiir ve musiki geceleri, konferans ve seminerler, film çekimi, kültürel müsabakalar ile neşriyatın yapıldığı görülmektedir. Bu müesseselerin bir kısmı devlet tarafından destek dahi görmektedir ancak Halaç Türkçesinin ve Halaç kültürünün bu imkânlardan mahrum oluşu şüphesiz yok oluş sürecini hızlandırmaktadır.

Cemrâsî (2014) tarafından Halaç Türkçesinin konuşulduğu bazı şehirlerde yaklaşık 300 kişiye anket uygulanarak yapılan bir saha çalışmasında da Halaç Türkçesinin aşamalı olarak yok olacağı ön görülmüş ve bu dilin yok oluşunun en önemli sebepleri aşağıdaki gibi 10 maddede ayrıntılı bir şekilde sıralanmıştır:

- “1. Gençlerin Fars diline yönelik eğilimleri, gelecekte Halaçça konuşanların sayısının azalacağı anlamına gelmektedir.
2. Geleceğin anneleri olarak çocukların dil öğreniminde hayati rol oynayan genç kızların Fars diline yönelik eğilimleri, aile içinde çocukların Farsça öğrenmelerinde bir artış olacağının göstergesi olarak değerlendirilebilir.
3. Okuma-yazma oranında gerçekleşen artışla birlikte şehirleşme de gün geçtikçe yaygınlık kazanmaktadır. Bu durumda eğitilmiş kesimin Farsçaya yönelmesi, gelecekte Halaçça konuşan kişilerin sayısında azalma olacağı anlamına gelmektedir.
4. Okul ortamında eğitim dilinin sadece Farsça olması ve öğretmen – öğrenci arasında iletişim dili olarak Fars dilinin kullanılması, öğrencinin gözünde Halaççanın değerini düşürmekle birlikte bu dile yönelik olumsuz bakış açısı oluşturmaktadır.
5. Din alanında Halaççanın pek işlevi bulunmamaktadır. Oysa din, genelde değişmekte olan dillerin son kalesidir.
6. Halaççaya yönelik ilgi, gönül bağı ve olumlu yaklaşımların bulunmaması, Halaççanın korunmasında kitlesel bir iradenin bulunmadığını göstermektedir.
7. İran'ın Halaçlara ait bölgelerinde Farsça öğreniminde ve konuşulmasında görülen artış, genç kuşakların Halaççayı unutacakları anlamına gelmektedir.
8. Halaçların % 84'ünün Halaççayı birinci dil olarak öğrenmelerine karşılık 12-22 yaş grubunda bu oran % 33'e düşmektedir. Bu düşüş, Halaçlar arasında Halaççanın önemini yitirmesi demektir.
9. Çocuklar Halaççayı öğrenme kaynaklarından yoksunlar. Bir yandan okullarda zorunlu olarak Farsça öğrenmekte, bir diğer yandan anne-babalar, çocuklarının Halaç (yerel) dilini öğrenmelerine karşı duyarsızlar.
10. Yapılan araştırmaya göre, dört yaş grubuna giren deneklerin % 28'i Halaççanın öğrenilmesinin gerekli olduğunu düşünmektedirler. Bu da erken bir şekilde Halaç Türkçesinin yok olacağının göstergesidir.”

2. Ali Asgar Cemrâsî ve Halaç Türkçesine Yönelik Çalışmaları

İran Türkoloji camiasında Halaç Türkçesinin korunmasına ve yaşatılmasına ilişkin çalışmalar yapan nadir şahsiyetlerden biri olarak tanınan Cemrâsî, 1964 yılında İran'ın Merkezî Eyaletine bağlı Ferâhân şehrindeki Telhâp köyünde dünyaya gelmiştir. 1990 yılında Tahran İmam Sadık Üniversitesi Siyasal İlimler ve İslami Eğitim bölümünde yüksek lisansını tamamlamıştır. İçişleri Bakanlığından emekli olan Cemrâsî yaklaşık 12 yıl boyunca Merkezî Eyaletteki muhtelif üniversitelerde İdari Hukuk, Anayasa Hukuku, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, İran İş Hukuku gibi dersler vermiştir. Yaklaşık iki yıl Ferâhân şehiri merkezindeki Payam Noor Üniversitesinde rektörlük yapmıştır. Halen Tahran'da ikamet etmekte olan ve 2003 yılından itibaren zamanının tamamını Halaç dili ile kültürüne ilişkin araştırma ve incelemeler yapmaya ayıran Cemrâsî, bu konu ile alakalı konferans ve seminerler

vermekte, radyo programları ile ulusal ve uluslararası etkinliklere konuşmacı olarak katılmaktadır. Edebî eserden yoksun olan Halaç Türkçesinin yaşayabilmesi için bireysel olarak eserler üretmeye gayret eden Ali Asgar Cemrâsî bu doğrultuda birçok eser kaleme almıştır. Aşağıda Cemrâsî tarafından gerek Farsça ve gerekse Halaç Türkçesi ile yazılmış kitap ve makaleler dört ana başlıkta kısa bir şekilde tanıtılmıştır.

2.1. Yayımlanmış Kitapları

a) Halaçlar, Kadim Türklerin Yadigârları

Farsça kaleme alınan bu eser İran kamuoyuna Halaç Türklerini tanıtabilmek amacıyla yazılmıştır. Eserde ilk olarak Oğuz Kağan Destanı, Divân-ı Lügati't-Türk gibi tarihî kaynakların ışığında Halaçların kökeni ortaya konulmaya çalışılmıştır. Akabinde ise Halaçların Türkistan'da görülmeye başlamasından Hindistan'a göçüne ve burada hükümet teşkil edişlerine, Afganistan ve günümüzdeki İran Halacistanına kadar gelişlerine değinilmiştir. Eser 2006 yılında Tahran'da Peyâm-ı Pûyâ Yayınları tarafından basılmıştır.

b) Hudâ Hâfız Halacî- Halacî Danışak ve Yazak (Allahaismarladık Halaçça-Halaçça Konuşup Yazalım)

Halaç Türkçesini öğretmek amacıyla yazılan bu eser, hem Cemrâsî tarafından verilen Halaç Türkçesi derslerinde kullanılmakta hem de Halaç Türkçesini incelemek isteyen İranlılara bu imkânı sağlamaktadır. Söz konusu kitap ilk etapta İran'daki Türkoloji bölümlerinde okutulabilecek 'Halaç Türkçesi' dersine kaynak oluşturmak amacıyla hazırlanmış ancak sonradan genişletilmiştir. Dil bilgisi açıklamaları ve konuşma bölümlerinden ibaret olan eser on beş bölümden oluşmakta ve her bölümde 3 veya 4 alt başlıkta tematik sade konuşma kısımları bulunmaktadır. 2015 yılında Tahran'da Tekderahht Yayınlarınca basılan eser, 2016 yılında gözden geçirilerek yeniden basılmıştır.

c) Qarşu Baluqqa Selam (Karşıdaki Köye Selam)

İran Türklüğünün ve Türk Dünyasının önemli şairlerinden Muhammet Hüseyin Şehriyar'ın 'Haydar Babaya Selam' şiirine nazire olarak aynı vezin ve nazım şekliyle kaleme alınmış olup ve aynı zamanda Halaç Türkçesinin ilk edebî eseridir. Şehriyar gibi yaşadığı köy hayatını ve çocukluk günlerini bu eserinde anlatan Cemrâsî'nin söz konusu kitabı yazmaktaki bir başka amacı ise Halaç gençlerine bir heyecan vererek onları ana dillerine karşı bilinçli olmaya ve onu korumaya davet etmektir. Tahran'da 2007 yılında Endişe-yi Nov yayınları tarafından basılan eser, ikinci baskısını 2009 yılında ve gözden geçirilmiş üçüncü baskısını ise 2016 yılında yapmıştır. Ayrıca bu eser Gökdağ (2012) tarafından da Türkiye'de hem özgün alfabesi hem de Türkçe transkripsiyonuyla hazırlanarak basılmıştır.

d) Tülkü Matalı (Tilki ile Horoz)

Mirza Muhammet Bağır Halhalî'nin tarafından 1892 yılında yazılarak Tebriz'de basılan ve yazarın en önemli eseri olarak kabul edilen 'Selebiyye' (Tilkiname) isimli meşhur mesnevisinin, Cemrâsî tarafından Halaç Türkçesinde yeniden yazılmış şeklidir. Halhalî'nin eseri Farsçaya da tercüme edildiğinden İran'daki birçok etnik grup arasında bilinmektedir. Halaç Türkleri arasında da bilinip ve mesnevide geçen hikâyeler ebeveynler tarafından çocuklara anlatıldığından Cemrâsî bu eserin özellikle Halaç çocukları için faydalı olacağını düşünerek Halaç Türkçesinde yeniden yazmaya çalışmıştır. Eserde bir tilkinin şahsında insana ait kibir, şöhret düşkünlüğü, ihtiras, kendini beğenmişlik, hayalperestlik, bencillik gibi özellikler anlatılmıştır. Tahran'da 2013 yılında TekDeraht Yayınları tarafından basılan eser ikinci baskısını ise 2016 yılında yapmıştır.

e) Gul Senüver Dastanı (Gül ile Sanevberin Hikâyesi)

Aslen Farsça bir halka anlatısı olan Gül ile Sanevber hikâyesinin farklı varyantlarına Türk dünyasının muhtelif bölgelerinde rastlamak mümkündür. “Kafkasyalı (2009: 84) da İran Türklerinin yerleştiği Culfa’dan Kaşkay yaylalarına, Meşhed’den Sulduz’a kadar uzanan bölgede tespit edilen yüz altmış beş hikâye arasında Gül-Senuber’in de bulunduğunu belirtmiştir.” (Kutlar, 2011: 29). İran’daki Türk âşıklarından da hikâyeyi dinleyen Cemrâsî nazım-nesir karışık bir şekilde söz konusu halk anlatısını Halaç Türkçesinde yazmıştır. Çin padişahı Hurşit’in oğlu Sanevber’in, bir gece rüyasında gördüğü peri kızı Gül’e aşkının anlatıldığı bu eserin Halaç Türkçesinde yazılmasındaki amaç, Cemrâsî’nin diğer eserlerinde olduğu gibi Halaç çocukları ve gençleri için edebî eserler üreterek onlarda ana dili bilinci meydana getirmektir. Eser Tahran’da Tekderahat Yayınları tarafından 2015 yılında basılmış ve ikinci baskısını ise 2016’da yapmıştır.

2.2. Henüz Yayımlanmamış Kitapları

a) Ferheng-i Lügat-i Halaci ve Farsi (Halaçça Farsça Sözlük)

Her ne kadar Halaç Türkçesinin gramerine yönelik belli başlı akademik çalışmalar yapılmış olsa da Halaç Türkçesinin kelime hazinesi tespit edilmiş olmadığından ve bu dilin konuşurunun günden güne azalması sebebiyle henüz on yıllık bir süre zarfında artaya çıkmaya başlayan edebî eserlerde kullanılmayan birçok kelimenin kaybolup gitmesini önlemek amacıyla yaklaşık 25 000 kelime ve deyim, söz konusu sözlükte derlenmiştir. Arap alfabesi ile yazılan sözlükte kelimelerin fonetiğine ilişkin bir bilgi mevcut değildir ve sözlük mali sıkıntılar nedeniyle bastırılmamıştır. Eldeki müsveddelerden yola çıkılarak sözlüğün alanında uzman bir akademisyenin editörlüğünde ve Cemrâsî tarafından her kelimenin tek tek telaffuz edilerek yeniden hazırlanmasının büyük bir boşluğu dolduracağı açıktır.

b) Hıyal Bağçası (Hayal Bahçesi)

Eser, Ali Asgar Cemrâsî tarafından muhtelif zamanlarda yazılmış, ‘Arzular Şehri’, ‘Sürüsüz Çoban’ ve ‘Sırat Köprüsü’ başlıklı üç uzun şiirden oluşmaktadır. Yer yer toplumsal mesajlar içeren eserin yazımı 2016 yılında tamamlanmıştır ancak basılmak üzere gerekli prosedür beklenmektedir.

2.3. Azerbaycan Türkçesinden Halaç Türkçesine Aktarımlar

a) Tülkü Hecce Gedir (Tilki Hacca Gidiyor)

1959 yılında Bakü’de vefat eden Azerbaycan Çocuk Edebiyatının önemli isimlerinden Abdullah Şaik’in kaleme aldığı çocuk kitaplarından biri olan ‘Tülkü Hecce Gedir’ isimli eser, Cemrâsî tarafından Azerbaycan Türkçesinden Halaç Türkçesine aktarılarak 2014 yılında basılmıştır. Cemrâsî, bu hikâyenin Halaç Türkleri arasında bilindiğini ve büyük babasının çocukken kendisi için birkaç defa anlattığını, bu nedenle kendisinin de Halaç çocuklarının faydalanması için Halaç Türkçesine aktardığını belirtmiştir. Eser herhangi bir yayınevinden çıkmamış Cemrâsî’nin şahsi imkânlarıyla basılmıştır.

b) Tülkü le Hacıleylek (Tilki ile Hacı Leylek)

Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı tarafından 2001 yılında tasdik edilerek ilkokullarda okutulmak üzere Hikmet Hüseyinov tarafından kaleme alınan ‘Tilki ile Hacı Leylek’ Hikâyesi Ali Asgar Cemrâsî tarafından Farsçaya tercüme edilmiş ve aynı zamanda Halaç çocuklarının okuması düşünülerek Halaç Türkçesine aktarılarak 2016 yılında Tahran’da Cemrâsî’nin kendi imkânları

dâhilinde basılmıştır. Didaktik bir fabl olan eserde bir tilki ile leyleğin dostluğu çerçevesinde çocuklara eğitici mesajlar verilmektedir.

c) EşkeleTülkü Dostluğu (Eşkele Tilkinin Dostluğu)

2008 yılında Azerbaycan Cumhuriyetinde 'Çaşıoğlu Matbaası'nda' basılan ve Hikmet Hüseyinov tarafından Azerbaycan Türkçesinde kaleme alınan 'Eşek ile Tilkinin Dostluğu' isimli eser 2015 yılında Ali Asgar Cemrâsî tarafından Farsçaya tercüme edilmiş ve Halaç Türkçesine de aktarılmıştır. Söz konusu eser, Halaç çocukları için edebî malzeme üretme düşüncesinden hareketle Halaç Türkçesine aktarılmış olup 2016 yılında Tahran'da Cemrâsî'nin kendi imkânlarıyla basılmıştır. Eser adından da anlaşılacağı üzere didaktik bir fabldır.

d) Hz. Süleyman la Karınca (Hz. Süleyman ile Karınca)

Çocuk kitapları serisi olarak Hikmet Hüseyinov tarafından yazılıp 2008 yılında Azerbaycan Cumhuriyetinde basılan bu eser 2016 yılında Ali Asgar Cemrâsî tarafından Farsçaya tercüme edilip Halaç Türkçesine aktarılarak Tahran'da mütercimim kendi imkânları ile basılmıştır. Bu eser de diğer çocuk kitapları gibi Cemrâsî'nin Halaç çocukları için edebî eserler üretme çabalarının bir sonucudur. Adından anlaşılacağı üzere kitapta Hazreti Süleyman ile Karınca hikâyesi Hikmet Hüseyinov tarafından 18 sayfalık bir çocuk hikâyesi haline getirilmiştir ve bu didaktik eser Cemrâsî'nin dikkatini çektiğinden tercümesi ve aktarımı yapılmıştır.

2.4. Makale ve Bildirileri

Ali Asgar Cemrâsî ile Halaç Türkçesi üzerine yapılmış birçok röportaj ve müellifin muhtelif konularda yazmış olduğu başka yazılar da bulunmaktaysa da aşağıda yalnızca Halaç dili ve kültürüne ait makale ve bildirilerin kaynakçası verilmiştir:

-Cemrâsî, Ali Asgar (2010). "Halaçların Bugünkü Durumu", 1. Uluslararası Kitle İletişim araçlarında Türkçenin Kullanımı Sempozyumu, 16-17 Nisan, Kırıkkale Üniversitesi Kırıkkale.

-Cemrâsî, Ali Asgar (2010). "Hokmak (Mektep) Halaçça Bir Şiir", Türkçenin Yükseliş Çağında Bursa'da Dil-Kültür ve Edebiyat Bilgi Şöleni, 4-5 Mayıs, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

-Cemrâsî, Ali Asgar (2010). "Azerbaycan Türkçesi ve Halaççada Haydar Babaya Selam Şiirine Bir Bakış", İran'da Türkçe Sempozyumu, 15-16 Haziran, Orient Institut, İstanbul.

-Cemrâsî, Ali Asgar (2010). "Halaç Türklerinde Düğün Töreni ve Eski Türk İnançlarının İzleri" (Çeviri: Prof. Dr. Semih Tezcan), 'Orhun Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl' Konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 26-29 Mayıs, Hacettepe Üniversitesi Ankara.

-Cemrâsî, Ali Asgar (2010). "İran'da Yaşayan Bir Türk Boyu Halaçlar", Güney Kafkasya Halkları Dil-Tarih-Kültür İlişkileri Uluslararası Bilgi Şöleni, 9-10 Kasım, Ordu Üniversitesi, Ordu.

-Cemrâsî, Ali Asgar (2012). "Halacistan'da Halaç Çocuklarının Ana Dili Eğitim iSorunu ve Halaç Türkçesinin Ölümü ve Yok Olma Tehlikesi", (Çeviren: Prof. Dr. Semih Tezcan), 'Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları' Konulu 4. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 23-26 Mayıs, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

-Cemrâsî, Ali Asgar (2014). "İran'da Halaç Türkçesinin Yok Oluş Nedenleri", (Çeviren: Cahangir Karani), Kazakistan İlimler Akademisi.

-Cemrâsî, Ali Asgar (2016). "Şehriyar'dan Oldukça İlham Aldım", (Çeviren: Umut Başar), Muhammed Hüseyin Şehriyar Bilgi Şçleni, 7-8 Kasım, Uludağ Üniversitesi-Türk Ocakları Bursa Şubesi, Bursa.

Sonuç

Her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından Halaç Türkçesi metinleri (Gökdağ, 2012, Gökdağ ve Doğan, 2016) yayınlanmış ve birçok akademisyen tarafından da Halaç Türkçesinin gramerine yönelik makalelerin yazıldığı görülse de Halaç kültürü ve diline ilişkin yayınların büyük bir bölümünü henüz yabancı kaynaklar oluşturmaktadır ve ülkemizde henüz Halaç Türkçesi üzerine bir tez hazırlanmış değildir.

Günden güne erimekte olan Halaç Türkçesinin en kısa zamanda sözlüğünün hazırlanması gereklidir. Halaç Türkçesi Türkiye'deki Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümlerinde, bildiğimiz kadarıyla seçmeli veya zorunlu ders olarak okutulmamaktadır. Türkoloji öğrencilerinin ilgisini çekmek adına Halaç Türkçesi seçmeli ders olarak okutulabilir. Bunun yanında Halaç Türkçesi ile alakalı akademik toplantılar düzenlenerek araştırmacıların dikkati çekilebilir. Nitekim komşu ülkemiz İran'a gidiş-geliş kolay olduğundan nasıl ki Türk araştırmacılar tarafından Güney Azerbaycan'a saha çalışmasına gidildiği gibi Halacistan'a da gidilebilir, gerektiği takdirde bir proje yapılarak İran'da hâlihazırda mevcut olan iki Türkoloji bölümü ile işbirliği yapılabilir.

Halaç Türkçesini korumanın en önemli yollarından biri de özellikle Halaç gençlerinde ana dillerine karşı bilinç ve alaka uyandırmaktır. Yapılan saha araştırmaları ve gözlemlerimiz Halaç gençlerinin ana dilini konuşmadıklarını veya konuşmakta oldukça zorlandıklarını göstermektedir. Orta yaş ve üzerinin fiilen konuşmakta olduğu bu dilin kullanılması gençler arasında bir dernek veya kültür merkezi kurulması vasıtasıyla teşvik edilebilir. Söz konusu kuruluşun bireysel çabalardan daha etkili ve programlı bir şekilde Halaç dili ve kültürüne ilişkin yayınlar ve kültürel çalışmalar yapması mümkündür. Örnek vermek gerekirse İran'da Azerbaycan Türklerine göre daha az nüfusa sahip olan Kaşkay Türkleri, dil ve kültürlerini korumak adına sivil toplum örgütleri ve hatta yayınevleri dahi kurmuşlardır. Halaçlar ile ilgili en önemli sorunlardan biri Türkoloji camiası tarafından kendilerine yeterli alanın gösterilememesi ve kendilerinin de kâfi derecede maddi imkândan yoksun olmalarıdır. Dolayısıyla zaten sayıları birkaçı geçmeyen Ali Asgar Cemrâsî gibi Halaç Türkçesinin artık son yıllarında bu dile yönelik çalışmalar yapan şahıslar olabildiğince desteklenmeli ve Türk Dil Kurumu tarafından kendilerine proje mukabilinde ödenek ayrılmalıdır. Aksi takdirde eski Türkçenin hala yaşayan bu kolu, üzerinde yeteri kadar araştırma yapılmadan sessizliğe gömülmesi kuvvetli bir olasılıktır.

Kaynakça

Bilgehan Atsız Gökdağ. (2012) *Halaç Türkçesi Metinleri, Qarşu Baluqqa Selam*. Ankara: Vizyon Yayınları

Bosnalı, Sonel. (2009). "İran Halacistan Bölgesinin Etnik-dilsel Yapısı ve Halaç Türkçesi". Uluslar Arası Türklük Bilgisi Sempozyumu. 25-27 Nisan 2007. Bildiriler-1. Erzurum. 191-200.

Bosnalı, Sonel. (2010). "Halaççanın Yitim ve Değişim Sürecine Tasarlama Kipleri Açısından Bir Bakış", Bilig, Sayı 53: 67-88.

- Bosnalı, Sonel. (2012) "Dil Edinimi Açısından Halaççanın Konumu", *Karadeniz Araştırmaları*, sayı 32, sayfa 45-67.
- Bosnalı, Sonel vd. (2016) "Tehlikedeki Diller: Temel Kavramlar", *Tehlikedeki Türk Dilleri I-Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar* (Editörler: Süer Eker ve Ülkü Çelik Şavk), sayfa 1-74, Astana: Uluslararası Türk Akademisi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Cemrâsî, Ali Asgar (2014). "İran'da Halaç Türkçesinin Yok Oluş Nedenleri", (Çeviren: Cahangir Karani), Kazakistan İlimler Akademisi.
- Cemrâsî, Ali Asgar. (2012) "Halaç Çocuklarının Ana Dillerini Öğrenmeleri Sorunu ve Halaççanın Yok Olması Tehlikesi", *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Cemrâsî, Ali Asgar. (2016) Ali Asgar Cemrasi ile Halaç Türkleri ve Halaç Türkçesi Üzerine Bir Röportaj, (Röportaj ve Farsçadan Tercüme: Umut Başar), *Türk Yurdu-İran Özel Sayısı*, Sayı 354, Sayfa 60-62.
- Crystal, David. (2000) *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Doerfer, Gerhard. (1969) "İran'daki Türk Dilleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, sayfa 1-11.
- Doerfer, Gerhard. (1992) "İran'da Türk Dilleri Üzerine Göttingen'de Yapılan Araştırmalar Üzerine", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* C: 1992/II, S: 489, s. 264-266.
- Erdal, Marcel. (2012) Açış Konferansı, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları Sempozyumu*, sayfa 21-24, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Esin, Emel. (1972) "Butân-ı Halaç", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 17, Sayfa 25-17.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız ve Doğan, Talip (2016). *İran'da Türkler ve Türkçe*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koca Sarı, Selcen. (2016) "Tehlikedeki Türk Dilleri: Genel Bir Bakış" *Tehlikedeki Türk Dilleri I-Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar* (Editörler: Süer Eker ve Ülkü Çelik Şavk), sayfa 225-292, Astana: Uluslararası Türk Akademisi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Konukçu, Enver. (1997) "Halaç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 15, sayfa 228-229.
- Köprülü, Fuat. (1948) "Halaç", *İslam Ansiklopedisi*, V/1, s. 109-116.
- Ölmez, Mehmet. (1995) "Halaçlar ve Halaçça", *Çağdaş Türk Dili*, sayı: 84, Şubat 1995: 15-22.
- Tulu, Sultan. (2012) "Halaççada Geçmiş Zaman ve Emir-İstek Kipi", *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*, Muğla Üniversitesi, Grafiker Yayınları, 2012
- Vörös, Gábor (2002). "Halaç Diline Oğuzca Unsurlar", *Türkler Ansiklopedisi* C. 3. S. 666-670, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kafkasyalı, Ali. (2009) *İran Türk Âşıkları ve Millî Kimlik*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Kutlar, Fatma Sabiha. (2011) "Menkabet-i Penç Keştî", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı 58, sayfa 21-48.
- Besim, Atalay (1941). *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, cilt 3, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ekler: Ali Asgar Cemrâsî'nin Bazı Kitaplarının Kapakları

